

у ФНР Југославији. У првом реду државни облици управљања одумиру, а заједно с њима и све апстракције, за које су они полазна точка. А у другом — народ ФНР Југославије сам непосредно врши одређене функције, које извиру из његове суверене власти.

Што се тиче односа сувереног народа ФНР Југославије и представничких органа његове власти, ствар изгледа овако. Народ бира своје представнике — једне за савезне органе, друге за републичке органе, а треће за народне одборе. И једни, и други, и трећи за свој су рад одговорни својим бирачима, тј. народу као носиоцу суверене власти, а да над собом немају хијерархијски надређених органа. Другим ријечима, на темељу своје суверене власти народ ФНР Југославије бира посебне органе за функције савезнога значаја, посебне за оне републичкога значаја и опет посебне за оне локалнога значаја. Те функције не долазе у сукоб једне с другима, јер су надлежности органа, који их врше, разграничене уставним прописима. Сваки од представничких органа има власт, која је изведена — деривирана — из суверене власти народа, која је оригинална. Стога власт ниједнога од појединих савезних, републичких и локалних органа у ФНР Југославији није ни врховна, ни независна, ни неограничена, као што би то морала бити она власт, која има својство суверене.

Не поставља се, дакле, питање да ли се „државна власт републике“ изводи „из државне власти федерације“ (47), јер се опћенито не ради о државној, већ о народној власти, која поред данас преосталих државних облика све што даље, све то више узима нове облике друштвеног управљања. И та се власт не изводи из појма о државној суверености, отуђена од конкретне друштвене стварности, каква постоји у ФНР Југославији, него из конкретне чињенице раднога народа, јединога носиоца суверене власти на територију ФНР Југославије, који ју је себи оружјем изборио у Народној револуцији.

Др. Олег Мандић

РИМЉАНИ И ПРАВО

Као што је античка Грчка за природне науке и филозофију, Рим је за право један од најзначајнијих историских периода. Међутим, римско право није само једна епизода у развоју права, у њему се налазе не само корени свих важнијих правних установа и темељи свих каснијих права заснованих на приватној својини, него је оно дало велики број решења за правне проблеме, изградило низ схватања и створило низ правних установа који немају само историску вредност него, у скоро неизмењеном облику, живе и примењују се и сада, и то не само у капиталистичким него и у социјалистичким државама. Осим тога, римски правници су у класичном

(47) М. Шнудерл: Суверенитет по Уставном закону, Архив за правне и друштвене науке, 1953, бр. 4.

периоду достигли такву прецизност и јасноћу, а притом: једноставност и краткоћу при изражавању и формулацијама, које правници ниједне државе до данас нису постигли. Све то сведочи да су Римљани имали изванредно развијен смисао за право, који достиже степен генијалности.

Откуда тако развијени смисао за право код Римљана?

Нема сумње да је један од важних предуслова стварања тако развијеног смисла за право код Римљана била установа ропства која је ослободила Римљане од физичког рада и тиме им створила могућност да слободно време и енергију употребе за интелектуални рад. Међутим, и поред тога остаје отворено питање зашто су они то своје слободно време посветили баш праву и зашто су у томе постигли тако велики успех.

Могуће је да је неки удео у томе имао евентуалан природан дар, природна наклоност за право. Међутим, о постојању неке природне наклоности тешко је доносити закључке и за савремене народе а камоли за један народ који је тако давно нестало са историске позорнице. Оно мало података, на основу којих би се могло посредно расуђивати о томе, можда пре наводе на негативан закључак. Ако је веровати римској традицији, они су имали доста муке док су саставили свој скромни Закон од дванаест таблица. Морали су тражити грчке (1) узоре и морали су бирати два пута по 10 људи за тај посао, иако је била у питању кодификација права које је већ дуго било примењивано и обрађивано од учених свештеника — понтифа. Осим тога, међу најчувенијим класичним правницима добар број, и то баш оних највише цењених, био је не из Рима него из удаљених провинција (2). Са друге стране, највећи део посла око стварања нових правних установа, стварања могућности нијансирања односа између странака, проналажења практичних решења за поједине правне проблеме које је живот постављао у току републике и почетка принципата, обавили су правници несумњиво римског порекла. Исто тако утемељачи правне науке и оснивачи правничких школа у Риму су били несумњиво римског порекла. У сваком случају удео овога елемента у формирању римскога правнога генија није био одлучујући нити нарочито значајан, зато га стављамо по страни, мада би детаљније студије могле бити врло интересантне.

Нема сумње да главни основ тако великих достигнућа Римљана на пољу права треба тражити у чињеници да су они у току целе своје историје били принуђени да се много баве правом, решавајући врло сложене правне проблеме, са којима су се они у свим гранама права сусретали, и то под врло неповољним околностима.

(1) Liv. III, 31. E. Volterra (*Diritto romano e diritti orisutali*, 1937, стр. 173—222) и неки други сматрају да грчко право није имало никаквог утицаја при састављању Закона од дванаест таблица.

(2) Тако, например, Aemilius Papinianus је био сириског или афричког порекла (Leipold: *Über die Sprache des Juristen Papinian*, 1891; E. Costa: *Papiniano I*, 1894); Domitius Ulpianus је био феничког порекла (D, 50, 1, pr); Gaius је био вероватно, из Сирије (H. Kroll: *Zur Gaiusfrage*, 1917; P. Meylan: *Le jurisconsulte Gaius*, 1923).

Римска држава је у релативно врло кратком размаку времена од државе-града постала огромна империја. Начин на који су покоравали народе и државе и услови под којима су морали да их одржавају у покорности (3) присиљавали су Римљане да покореним народима и државама дају различит статус у склопу империје. То је диктирала често и тренутна констелација спољних и унутрашњих политичких прилика у империји у тренутку освајања или угушивања побуне некога народа. На тај начин створила се врло сложена, као мозаик шарена структура становништва и државна организација империје. Требало је расположивим средствима организovati управу над тако великом и тако сложеног састава државом: требало је држати у покорности огроман број робова и цео тај мозаик покорених народа, требало је држати у равнотежи односе између патриција и плебејаца а доцније нобила, еквестара, популара и непоузданог али моћног политичког оружја — градског плебса.

Проширена држава у којој се из основа изменила економска структура, постављала је низ великих економских и организационих проблема које је требало решавати. Производња је пребачена на робове, затворена кућна привреда је разбијена, јавља се специјализација у производњи појединих латифундија или читавих провинција, јавља се велики број непроизвођачког градског становништва, новчана привреда и робна производња добили су доста широке размере, трговина цвета, јављају се сложене банкарске и финансиске операције, односи размене између појединаца су постали свакодневна појава и врло сложени. Због свега тога, држава је морала, осим рата и држања у покорности експлоатисаног дела становништва, преузети и економске и друге функције. То је учинило да је управа државом постала још сложенија.

Нарочито су у области приватног права, и то првенствено у области облигационог права, развијена размена и други имовински односи између појединаца, који су свакога дана постајали све разноврснији и сложенији, такође свакодневно постављали пред римске правнике и државне магистрате велики број правних проблема који су захтевали хитно и практично решење.

Из свих ових разлога Римљани су се морали много бавити правом. Организација државне управе чинила је, са своје стране, да се правом бавио врло широк круг људи.

Овлашћења која су имали магистрати била су таква да су они били истовремено и законодавци (4), и органи државне управе (5) и органи кривичног и грађанског правосуђа. Зато су кандидати за магистратске положаје морали бити свестрано правнички образо-

(3) Огромна растојања, релативно мали број освајача Римљана који су могли бити употребљени као поуздани окупатори, спора, саобраћајна средства и зато врло ограничене могућности стратемских покрета трупа, врло различити културни ниво покорених народа и др.

(4) Право издавања едикта, право подношења законских предлога и сазивања Сената и комисија ради одлучивања о њима, право гувернера провинције да издаје едикте и да одлучује да ли је нека одредба локалног провинциског права противна римским интересима.

(5) Војни заповедници, шефови администрације, финансиски органи

вани (6). Мандат магистрата, међутим, трајао је само годину дана (једино је мандат цензора (7) трајао 18 месеци, а цензор је биран по правилу сваке пете године) а ислужени магистрат се могао понова кандидовати за исту магистратуру тек кроз 10 година (8). У међувремену је једино могао бити биран на виши магистратски положај или као промагистрат вршити неку дужност у провинцији. Због тако честе смене магистрата и због тога што је за сваки магистратски положај бирано истовремено двојица или више људи, био је врло велики број људи који су настојали да стекну и стицали су потребна правничка знања да би се могли кандидовати за неку магистратуру. Исто тако широк круг људи је био принуђен да се бави правом вршећи дужности *iudex*-а или *arbiter*-а, или учествујући у квестијама или центумвиралним колегијама.

Већ досад наведене околности биле би довољне да оном релативно малом броју Римљана, који су владали тако огромном империјом, ангажују највећи део слободног времена и енергије за решавање правних проблема, да правне студије учине свакодневним задатком скоро сваког Римљанина, а учене правнике подигну на степен *prudentes*. Међутим, постоји још једна чињеница која је отежавала знатно рад правника и баш зато несумњиво огромно допринела да се код Римљана развије смисао за тако префињене правне анализе и доношење тако прецизних и практичних решења. То је однос Римљана према њиховом сопственом *ius civile* а нарочито њихово схватање да је оно непроменљиво и неприкосновено и да само они имају привилегију да се њиме користе.

Ius civile, односно његовој кодификацији у Закону од дванаест таблица, Римљани су увек указивали огромно, скоро религиозно поштовање. То се нарочито односило на његове одредбе из области приватнога права. Његове одредбе могла је само комиција мењати, али је она то учинила само у неколико случајева. Цицерон је лично често изражавао дивљење за њега (9). Он пише да су га у његово време (неколико стотина година по доношењу Закона од дванаест таблица) деца учила напамет у школи (10). Тит Ливије (доба Августа) каже за њега да је „*fons omnis publici privatiq[ue] iuris*“; „*corpus omnis romani iuris*“ (11). У делима класичних правника је не само врло често цитиран, него су класични правници врло јак аргумент за своје мишљење налазили онда ако су га могли надовезати на неку одредбу Закона од дванаест таблица, а Јустинијанови правници — хиљаду година после доношења Закона од дванаест таблица — цитирају га са поштовањем врло често и сматрају да су

(6) Мада то није био формални услов за кандидацију — види Siber: *Römisches Verfassungsrecht in geschichtlicher Entwicklung*, 1952, стр. 79.

(7) Почев од *lex Aemilia* (Liv. IV. 24). Спорно је када је овај закон донет — види: Siber: *Römisches Verfassungsrecht in geschichtlicher Entwicklung*, 1952, стр. 101; De Martino: *Storia della costituzione romana I*, стр. 275.

(8) Почев од једног плебисцита из 342 год. (Liv. VII, 42, 2). Пре тога *iteratio* није био забрањен али није често практикован.

(9) De orat. I, 43—44.

(10) De leg. XI, 3, 9; 23, 59.

(11) Liv. III, 34.

сви после њега донети закони и други правни прописи само развијали принципе постављене у њему.

Овакав однос према *ius civile* односно Закону од дванаест таблица има свој корен у његовом пореклу и његовим карактеристикама у првим његовим данима. Пре свега *ius civile* је углавном обичајно право преузето из старих римских обичаја, а обавезна снага обичаја свуда, па и код Римљана, лежи првенствено у њиховом великом и религиозном поштовању и убеђењу да је примена обичаја обавезна и корисна.

Оваквом односу према *ius civile* допринела је и његова тесна веза са религијом. Иако су Римљани врло рано разликовали *ius* и *fas* — право од верских прописа, — ипак је *ius civile* тесно везано са религијом и прожето њом: за обављање правних послова било је потребно извршити ритуалне гестове (*mancipatio*) или изговорити речи са магичким дејством (*stipulatio*); свака и најмања грешка у овоме повлачила је ништавост посла — јер религиозни ритуали и формуле не трпе грешке; послови су могли бити предузимани само у одређене дане, односно речи и гестови чињени при предузимању правног посла могли су произвести своје дејство само ако су предузети у религиозни за то одређене дане, што се морало сазнати од понтифика, итд. Ова тесна повезаност права са религијом, разуме се, није специфичност римског *ius civile*. Она је скоро законита појава код свих права примитивних држава чији државни принудни апарат није још ни довољно велики, ни довољно организован, ни довољно јак да силом своје снаге обезбеди поштовање правних прописа односно воље владајуће класе, па је страх од религиозних санкција одлично средство да јој то поштовање прибави. Но иако то није специфично својство римског *ius civile*, то је својство које је постојало и које је било један од разлога због кога су Римљани имали религиозни однос према њему и касније.

У периоду републике, мада је и значај религије у правном животу Римљана био сведен на врло малу меру, а навике и обичаји донети из гентилског уређења били већ знатно избледели, Римљани су и даље одржавали раније поштовање према Закону од дванаест таблица, јер им је то било потребно или бар корисно при решавању неких својих врло важних проблема.

Пре свега оно им је било врло корисно за правно формулисање и одржавање њихових привилегија у односу на покорене народе. Овим долазимо на још једну врло значајну карактеристику *ius civile* а то је: да су Римљани сматрали *ius civile* својим сопственим правом, то је *ius quod „populus ipse sibi constituit“*, које је *ius proprium civitatis*, како се већ у првим реченицама својих Институција изражава Гајус (12). Формама које је *ius civile* предвиђало за предузимање правних послова, могли су се служити само Римљани — *Quirites*. Покорени народи, перегрини, могли су се у својим приватноправним односима служити својим обичајним правом или регулисати их на начин како им је то било најзгодније — Римљани се у то нису ме-

шали, уколико њихови интереси нису били тиме повређени. Али зато они нису ни признавали дејство овако предузетих правних послова нити установа пегрегинског обичаја у односу на њих. Они су их толерисали, али их нису признавали. Тек знатно касније Римљани почињу признавати да постоје извесна правила заједничка свим народима, па Гајус констатује да се сви народи „*partim suo proprio; partim communi omnium hominum iure utuntur*” (13). Према томе у периоду републике имали су правно дејство само они правни послови који су предузети у формама које је прописало *ius civile*, а оно је прописивало да се, на пример, својина на основним средствима за производњу (земљи, стоци и алатима потребним за обрађивање земље и зградама) могла прибавити само манципацијом и *in iure cessia*. Пошто су овим формама могли да се користе само Римљани, практично су правом признати сопственици основних средстава за производњу могли бити само они. Слична ситуација била је и са правом подизања многих тужби, са закључивањем брака, итд. Захваљујући оваквом односу према *ius civile*, пегрегини, на пример, нису могли подићи против Римљана својинску тужбу, тужбу за сметање поседа и многе друге; нису могли закључивати брак са њима, итд. Зато су Римљани имали много интереса да очувају поштовање *ius civile*. Осим тога поштовање које су му они указивали, несумњиво је подизало његов углед и у очима пегрегина, па су привилегије које је оно обезбеђивало Римљанима сматрали нормалним, природнијим.

Осим тога у периоду републике, нарочито у другој половини републике, постоји уопште велико поштовање традиције, односно величање предака и свега онога што су они створили. Носиоци овога су били нобили — потомци старих патрицијских породица, којима је овакво величање прошлости било једно од моћнијих средстава за оправдање па и очување својих привилегија у односу на *ordo equester*.

Наиме, резултат свих промена које су се десиле у периоду републике био је и потпуно раслојавање старих основних друштвених слојева — патриција и плебејаца. Економска снага патриција, која је некада служила као основ њихове власти према плебејцима, почивала је на средњим земљишним поседима, који су се наслањали на *ager gentilicius* (шуме и пашњаке у заједничком коришћењу генса) (14) и које су обрађивали углавном сопственим снагама слободних чланова породице. Плебејци су били носиоци трговине и заната и уопште пословни људи. Све развијенија трговина у периоду републике, развијеније занатство и уопште разбијање затворене кућне привреде, као и разгранати јавни радови у великој империји каква је постао Рим, били су одличан терен за богаћење занатлија, трговаца и уопште пословних људи. Тако се створио слој богатих плебејаца који су формирали *ordo equester*. Велики број патриција, пак, продужио је свој ранији начин живота. То су нај-

(13) Gaius I, 1.

(14) Плебејски генсови су били растурени и они нису имали *ager gentilicius*.

чешће били потомци славних патрициских породица којима достојанство није дозвољавало да се претварају у пословне људе и да се баве многим, у том времену најуноснијим пословима (15). Њима је и једним законом било забрањено да се баве великом трговином (16). Остајући на свом ранијем богатству и свом ранијем начину живота они уствари постају економски слабији од еквестара. Осим тога они су били и носиоци једне економске структуре која је била већ превазиђена и зато у далеко неповољнијем положају у борби са еквестрима (који су производ нове, робовласничке структуре Рима и, према томе, налазе се у успону) (17) који, сразмерно својој економској снази, траже и учешће у власти. Патрицији који су, окупљени око Сената, формирали *nobilitas*, настојали су пак свим средствима да задрже и даље за себе скоро искључиво право да заузимају многе највише положаје у државној власти. Немајући више економски ослонац и оправдање за то, они су га тражили у славној прошлости својих предака, који су створили велику Римску империју. Отуда њихова привилегија да држе маске својих славних предака изложене у атријуму (*ius imaginum*) и да их носе на сахранама и другим свечаностима (18); отуда чести случајеви фалсификовања породичних записа и измишљења славних предака; отуда римски хроничари настоје да порекло својих угледних савременика, које желе да величају, повежу са неком славном личношћу из прошлости; отуда настојање да се на све могуће начине подигне углед традицији и свему ономе што је створено у прошлости. Отуда, најзад, и појава да су еквестри новцем куповали или путем усињења стицали право да се позивају на славне претке неке патрициске породице. Овим општим величањем и поштовањем свега што је остало од предака било је обухваћено несумњиво и *ius civile*. Оно је чак било добродошло у ту сврху.

Међутим *ius civile* је био правни систем који је настао у време када је Рим био мала држава-град и када је у њему владала затворена кућна привреда. Отуда оно познаје само мали број и то

(15) Цицерон (*De officiis* I, 42) на прво место међу пословима „*qui in odia hominum incurent*“ ставља давање новца под интерес („*ut foeneratorium*“); прекупци су „*sordidi*“, занатлије све одреда („*opifices omnes*“) „*sordida arte versantur*“; трговина на мало „*sordida putanda est*“. Чак и трговину на велико („*magna et corporosa*“) за коју сматра да је корисна, не сматра довољно достојном, него је оцењује као занимање „које не треба сасвим осудити“ („*non est admodum vituperanda*“). Једино се „с правом може хвалити“ „*se in agros possessionesque contulerit*“. Али ниједно занимање „није боље, није корисније, није слађе, није тако достојно слободног човека, као земљорадња.“

(16) *Lex Claudia* из 218 год. Њиме се несумњиво желело одржати растојање између сенатора и еквестара (*Liv.* XXI, 63, 3) и присилити сенаторе-нобиле да сва своја средства улажу у земљорадњу, тј. да задрже свој ранији начин живота.

(17) Наравно, то се односи на бивше патрициске породице посматране у целини. Неке од њих су биле промениле начин живота и укључиле се у послове са еквестрима. Друге опет (на пример, *Carnelli*, које су за 100 година — од 233—133 дали 24 претора и 22 консула, или *Claudii*, или *Aemilii* — види Block: *La republique romaine*, стр. 33) повећале су огромно своје богатство заузимајући стално магистарске положаје. Оваквих породица је било врло мало и оне су фактички владале сенатом, односно нобилима. Али и њихови интереси, иако су били богати, захтевали су величање традиције и ослањање на славну прошлост предака, јер им богатство није био довољан ослонац, пошто је било доста и нобила који су били исто толико богати.

(18) *Pol.* VI. 53.

врло примитивно регулисаних правних установа. Функције државе се сведе на рат и борбу против плебејских побуна и заштиту *pater familias*-а. Зато је државна организација врло једноставна, а кривично право се састоји углавном из два кривична дела: *perduellio* (побуна) и *parricidium* (убиство) *pater familias*-а. Размена је неразвијена — зато *ius civile* познаје само мали број установа приватног права а нарочито мали број установа облигационог права — то је купопродаја која је више начин прибављања својине него облигациони однос, и зајам који води дужника у ропство и даје право повериоцу да га убије.

Са оваквим неразвијеним правним системом, који је уживао тако велико поштовање и сматран неприкосновеним, Римљани су се нашли у ситуацији да решавају тако компликоване правне проблеме какви су се у свим гранама права постављали у периоду републике. Разумљиво је да се у њему нису могла наћи решења за све проблеме јер је оно настало у времену када се ти проблеми нису могли ни на који начин ни предвидети. Напротив, *ius civile* у многим нормама било је директно супротно потребама Римљана. То се нарочито односи на формализам и симболику који су својствени старом *ius civile*. Компликоване свечане форме за предузимање правних послова успоравају поступак и не одговарају развијеном правном саобраћају; захтев да се многи од њих обављају у присуству сведока (*mancipatio*) или пред магистратом (*in iure cessio*) или пред комицијама (тестамент, адрогација) скоро их је сада онемогућавао. Одредбе *ius civile*, пак, Римљани нису могли и нису хтели мењати а још мање укидати. Затим, живот је захтевао укључење перегрина у привредни живот Рима и зато могућност да они закључују правне послове и воде спорове са Римљанима. Требало је то омогућити не дирајући у правило да се *ius civile* могу служити само *cives* и не вређајући гордост Римљана која им није дозвољавала да се служе перегринским правом.

Најзад, ствар се компликује и римским схватањем тужбе: заштита неког повређеног правног интереса могла се тражити само онда ако је за заштиту баш тога повређенога интереса постојала унапред предвиђена тужба. Позната је, на пример, тешкоћа коју су Римљани имали са заштитом винове лозе од сечења, јер Закон од дванаест таблица није помињао *vites* него само *arbores* (*actio de arboribus succisis*). На тај начин они су се нашли као између чекића и наковња: живот је захтевао нове еластичне правне установе које пружају могућност странкама да их у сваком конкретном случају прилагоде својим потребама и које се закључују без компликованих формалности, док Римљане везује старо, неразвијено, нееластично и пуно компликованих формализама *ius civile*.

Излаз из овакве ситуације Римљани су нашли у тумачењу *ius civile* које су узели из руку понтифика и поверили претору. Он је добио задатак да, не вређајући Закон од дванаест таблица, нађе решења за све проблеме који се пред њим појаве. Није тешко увидети колико је било потребно учинити интелектуалног напора, ко-

лико детаљног и прецизног познавања сваке правне установе, колико детаљних рашчлањавања сваког новог случаја који се појавио, да би се пронашли у њему елементи сличности и разлике са неким већ постојећим случајем, чија би се тужба, евентуално могла проширити и на овај нов случај. Требало је пронаћи нова, једноставна и еластична решења која захтевају нове потребе а да притом, бар формално, не буде повређен одговарајући пропис из *ius civile*. Узмимо за пример, *exceptio rei venditae et traditae* и *actio Publiciana in rem*; односно „преторску својину”, којом је била задовољена једна врло значајна потреба праксе у другој половини републике: прибављање својине на *res mancipi* традицијом; или установу интердикта која је постала, почев од Римљана, саставни део свих, и савремених, правних система а којом је решено питање заштите постојећих државинских односа и пребацивање обавезе доказивања на онога који сматра да има право да их поремети.

Велика преимућства при овом послу давала је чињеница да је он рађен углавном едиктом претора и курулског едила, чији је мандат (па према томе и важност правила формулисаног у њиховим едиктима) трајао само годину дана. То је давало могућност новоме претору и едилу да проучи искуство примене правила која су његови претходници поставили и да их, по потреби, нешто измењена, усавршена, унесе у свој едикт. Тако је свака установа била из године у годину усавршавана док није добила свој дефинитивни, често доцније непревазиђени облик.

Поверавајући право доношења правних норми односно њиховог врло слободног тумачења тако широком кругу магистрата и остављајући да се правне установе формирају кроз праксу, мењајући се из едикта у едикт, Римљани су несумњиво постигли да њихово право буде живо и еластично и да се скоро свакодневно прилагођава потребама живота који се врло брзо развијао. Али тиме су истовремено створили себи још једну тешкоћу која их је присиљавала да се још више баве правом. Она се састојала у томе што је постало врло тешко снаћи се у тако многобројним правним нормама, донетим у разним временима и од разних законодаваца. Та тешкоћа је била нарочито велика у периоду принципата па је и она допринела да правници у овом периоду имају тако велики углед и да баш у њему правна наука доживи свој процват.

Успешном решењу свих ових проблема у знатној мери помогло је што су неке од покорених држава имале већ врло развијено право и већ доста искустава у организацији и управљању државом, а неки од покорених народа су били културно на знатно вишем степену од Римљана. Рим је искористио сва њихова искуства и присвојио сва њихова културна и правна достигнућа. Познато је колико су велики утицај на целокупни живот Римљана имали Грци. Њихов утицај на правни живот Рима био је такође врло велики, и то не само посредно, на тај начин што се велики број правника школовао у Грчкој, него су *ius gentium* и преко њега *ius civile* и непосредно преузели низ установа грчкога права. Због свега тога

за римско право се може рећи да је, у извесном погледу и до извесне мере, синтеза целокупних достигнућа античког робовласничког света на пољу права, која су у условима огромне империје са развијеном трговином и саобраћајем и до врхунца развијеним робовласничким односима које је створио Рим, достигла највиши степен који се у робовласничком друштву може постићи.

Најзад чињеница да су многе правне установе биле у Риму обрађене тако савршено да су до данашњих дана остале у примени скоро непромењене, долази делом отуда што су се односи које оне регулишу развили у Риму до свог највишег степена и као такви се задржали у пракси све до данас. Такве правне установе добиле су у Риму свој дефинитивни облик који се не може променити, не могу бити савршеније, све док се односи које оне регулишу буду појављивали у пракси у облику у коме су се појављивали у Риму. Тако, на пример, све док буде размене робе за новац не може се у основи ништа изменити у појму купопродаје који су изградили Римљани и увек ће се постављати питање одговорности за евикцију, *laesio enormis*, и случајеве санкционисане са *actio redhibitoria* и *quantum minoris*. Исто тако, све док постоји приватна својина у њеном регулисању и заштити се не може отићи далеко од основа које су поставили Римљани. То је случај и са многим другим правним односима који су се у Риму били развили до свог највишег степена, до оног облика који је до данас остао у основи непромењен.

Решавајући вековима тако тешке правне проблеме и то под веома неповољним условима, посвећујући вековима највећи део времена и енергије правним проблемима, ценећи тај посао изнад сваког другог, учећи право од раног детињства у свим школама, Римљани су изградили свој правни геније који је, доживљујући своју кулминацију у периоду принципата, искористио привремено затишје у животу Римљана и зрелу друштвеноекономску робовласничку формацију да да и последњу глазуру своме делу — римском класичном праву. Одмах затим, са постепеном феудализацијом римског друштва, са упадима варвара, враћањем на природну привреду и установљењем самовоље императора, римски правни геније се угасио, да само још једном, и то врло кратко време, блесне у виду Јустинијанове кодификације која му је и сачувала славу све до данашњих дана.

Др. Драгомир Стојчевић

ПРОБЛЕМ ПРОДУКТИВНОСТИ РАДА НА ПОЉОПРИ- ВРЕДНИМ ДОБРИМА У ЈУГОСЛАВИЈИ

У периоду од завршетка Другог светског рата па све досад пољопривредна добра, заједно са разним врстама земљорадничких задруга, заузимала су значајно месту у плановима за унапређење наше пољопривреде. Увек се сматрало да она треба да буду не